

4. Вишнеvский Я. Одиночество в сети: Роман / Я. Вишнеvский ; пер. с пол. Л. Цывьяна. – СПб. : Азбука-классика, 2006. – 400 с.
5. Международная маркетинговая компания ComScore [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://comscore.com>
6. Пішковцїй С. Психологія шерінгу, або Чому люди діляться контентом у соціальних мережах [Електронний ресурс] / С. Пішковцїй. – Режим доступу : blogoreader.org.ua/.../sharing-psychology/
7. Подопрїгора Ю. Соціальна сеть высвечивает личность подобно рентгену [Электронный ресурс] / Ю. Подопрїгора // Деловой квартал. – Красноярск, 2011. – № 14 (216). – Режим доступу : <http://www.dkvartal.ru>
8. Сент-Экзюперї А. де. Маленький принц / Антуан де Сент-Экзюперї; пер. с фр. Н. Галь. – М. : Эксмо, 2011. – 112 с.
9. Ухтомский А. А. Заслуженный собеседник: Этика. Религия. Наука / А. А. Ухтомский. – Рыбинск : Рыбинское подворье, 1997. – 576 с.
10. Чудова Н. В. Особенности образа Я “жителя” интернета / Н. В. Чудова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23, № 1. – С. 113–117.
11. Щербїно К. Блоги / К. Щербїно // Психология. – 2010. – № 45. – С. 29.
12. Юзефович Г. Зачем нам “Вторая жизнь?” / Г. Юзефович // Психология. – 2008. – № 32. – С. 136–143.
13. Юзефович Г. Козыри всемирной паутины / Г. Юзефович // Психология. – 2008. – № 28. – С. 123–128.
14. Якир М. Блог: новый вид психотерапии / М. Якир, И. Рузавина // Психология. – 2010. – № 52. – С. 86–92.

© Посохова В. В.

Т. О. Ларїна

ПРАКТИКИ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКУ В ПРОЦЕСІ ЖИТТЕКОНСТРУЮВАННЯ

Статтю присвячено визначенню проблемних питань, пов'язаних із дослідженням ризику та практик його мінімізації. Показано, що в соціальному просторі ризиків на першому місці – питання щодо можливості керування ризиками. Так, необхідність турбуватися про безпеку власного життя актуалізує появу практики мінімізації ризику. Отже, у процесі життєконструювання в сучасному суспільстві функція пристосування до реальності відповідним чином реалізується в практиках мінімізації ризиків.

Ключові слова: ризик, практики мінімізації ризику, життєконструювання.

Статья посвящена определению проблемных вопросов, касающихся изучения риска и практик его минимизации. Показано, что в социальном пространстве рисков на первом плане – вопросы возможности управления рисками. Так, необходимость заботиться о безопасно-

сти собственной жизни актуализирует появление практик минимизации риска. Следовательно, в процессе жизнеконструирования в современном обществе функция приспособления к реальности определенным образом реализуется в практиках минимизации риска.

Ключевые слова: риск, практики минимизации риска, жизнеконструирование.

The article is devoted to the definition of problematic issues that relate to the study of risk and its minimization practices. It is shown that in the social space of risks to the fore questions about the ability to manage risk. Thus, the need to care about the safety of his own life actualizes the emergence of practices to minimize risk. Thus, in the process life-constructing in modern society, the function of adaptation to reality in a certain way is realized in practice to minimize risk.

Key words: risk, risk minimization practices, life-constructing.

Проблема. Сучасний соціокультурний простір, у якому відбувається життєконструювання особистості, характеризується відкритістю і небезпечністю. У ньому постійно виникають множинні ситуації ризику, і гарантованість досягнення успіху та стабільності в будь-якій сфері життя практично зводиться нанівець. Вибудовуючи за таких умов свій життєвий світ, сучасна людина неминуче входить у простір постмодерну, де головним принципом взаємодії людини зі світом стає діалог із ризиком.

Метою статті є визначення критичних, на наш погляд, питань, що виникають у ході дослідження проблеми зіткнення людини в повсякденному житті з численними ризиками, та вивчення практик мінімізації ризику.

Що ж таке ризик?

Ризик – це настільки неоднозначне поняття, що його операціоналізації можна було б присвятити окрему статтю. Отже, ризик у загальному розумінні цього слова завжди “палиця на два кінці”. З одного боку, ризик – це загроза чи небезпека, пов’язані із втратою чогось значущого для людини, наприклад добробуту, здоров’я або навіть життя. А з другого – можливість отримати навіть більше, ніж людина того могла б собі забажати. Ризик завжди має місце там, де є неоднозначність, невизначеність, де потрібно прийняти рішення, визначити ситуацію, окреслити власне майбутнє. Ризик ніколи не залишає нас байдужими. Зіткнення з ризиком – це завжди подія, дуже часто – це пригода, а інколи, на жаль, життєва катастрофа.

У своєму соціологічному трактаті “Суспільство ризику” У. Бек зауважує, що ризик не є винаходом нового часу. Людям завжди доводилося миритися з неминучістю ризику. Але раніше це був здебільшо-

го особистий ризик, а не глобальна загроза для всього людства. Дослідник підкреслює, що слово “ризик” досі мало відтінок мужності, сміливої пригоди, а не можливості саморуйнування життя на Землі [1].

Отже, ризик був і є неодмінним супутником життя людини. Ризик – невід’ємна складова прогресу, до нього терпляче ставляться в багатьох сферах суспільного життя. Так, зауважує Бек, усі звикли до того, що внаслідок автокатастроф щороку гине величезна кількість людей, не кажучи вже про наслідки аварій на хімічних підприємствах та виробництвах. Таке тлумачення ризику, за Беком, – це піррова перемога, коли людство платить занадто високу ціну за підкорення природи та зростання матеріального добробуту [там само].

Говорячи далі про ризик, ми матимемо на увазі насамперед ті життєві події та соціальні ситуації, які містять у собі потенціал небезпеки, виникають за принципом раптовості і є складовими життєвого простору людини.

Хоча ризик зовсім не нове явище, у процесі глобалізації суспільства його “обличчя” суттєво змінюється. Бек наголошує, що на сучасному етапі розвитку суспільства актуальним стає питання, яким чином запобігти виникненню ризиків і небезпек, що є наслідком процесу модернізації. Як знівелювати ті ризики, які вже з’явилися у вигляді “прихованих побічних впливів”, та відвести загрозу, щоб вона не виходила за межі “прийнятного” в екологічному, медичному, психологічному та соціальному плані [там само, с. 8]. Дослідник підкреслює, що вже не йдеться про використання природних багатств і техніко-економічний розвиток – ідеться про безпечність застосовуваних або потенційних технологій розвитку у сфері природи, суспільства та особистості.

Зазвичай поява новітніх технологій супроводжується побоюваннями щодо їхньої небезпечності; зрозуміло, що все нове викликає недовіру та актуалізує стратегії захисту. І невідомо, що більше лякає людину: неможливість передбачити наслідки цих технологій чи нездатність контролювати напрям розвитку суспільства, та й, власне, свій особистий розвиток.

Отож не має суттєвого значення, як людина поводить себе, коли стикається з ризиком. Наприклад, дехто легко бере на себе певну частку ризику, сподіваючись на отримання прибутків і дивідендів (ведуть підприємницьку діяльність) або покращення власних побутових умов (беруть кредити на житло, споживчі товари), інші ж відмовляються від ризику, щоб захистити себе від можливих збитків (стають споживачами страхових послуг) і зберегти те, що вже мають. В обох випадках людина просто намагається мінімізувати невизначеність свого майбут-

нього. Отже, на переконання Бека, в ситуації ризику, тобто перед лицем небезпеки, усі рівні, усі жадають небезпеки [там само, с. 22].

У своїй теорії ризиків Е. Гідденс зауважує, що стрімке наростання кількості ризиків, вихід їх з-під контролю не тільки окремих індивідів, а й великих спільнот і держав порушує питання онтологічної безпеки людини. А тому конструювання життєвого простору, вибудовування майбутнього в середовищі небезпек і ризиків накладає на людину певні вимоги щодо вироблення способів зниження та мінімізації ризиків [6].

Необхідною умовою для зниження або мінімізації ризику, вважає Гідденс, є довіра. На його думку, там, де є довіра, хоча б потенційно існують альтернативи дій. Якщо альтернативи дії не беруться до уваги, індивід перебуває в ситуації впевненості, коли реагує на звинувачення інших (на відміну від ситуації довіри, де відбувається прийняття частки провини на себе [там само]).

Гідденс вважає, що довіру слід розглядати в поєднанні з ризиком, де ризик є результатом рішень і діяльності індивіда. Дослідник стверджує, що соціальна дія виникає в результаті прийняття рішення, що ґрунтується на довірі до соціальної системи, а брак довіри може призвести до деструктивних наслідків для соціальної системи [там само]. Виходить, що сьогодні довіра до соціальної системи – це довіра до ризику. Але як контактувати з реальністю, що лякає та викликає нестерпне почуття жаху?

Мабуть, ні в кого не викликає сумніву, що сучасна людина існує в об'єктивній реальності “без норм і правил”. Отже, очевидним стає те, що таке дійсне реальне є занадто травматичним і надмірним, щоб бути вбудованим у нашу реальність. Тому прийняти реальне людина може як факт “занадтості”. Відчуття “занадтості” символізує близькість реального. Така символічність, віртуалізація реальності є певним способом захисту. Сприймаючи реальність як уявлену, людина бере на себе ролі або актора, або глядача. У результаті взаємодія такої особистості зі світом реальності організовується за принципом життєдіяльності як “приспосувально-споживацької форми взаємодії, що реалізується в спілкуванні з Іншим не як із суб'єктом, а як з об'єктом, на який проєкуються властивості та бажання Я” [7].

Стратегія поведінки такої особистості теж є спогляданням за власним життям, а не активною діяльністю в житті. Фактично вся діяльність по керівництву собою, самодетермінація життя реалізуються поза реальністю, на екрані. Звідти і приходять до глядача як готовий продукт певні стратегії поведінки, що засвоюються ним і стають провідним способом взаємодії з дійсністю та її суб'єктом – Іншим [там само].

Отже, Інший для сучасної дорослої людини постає, за висловом В. К. Каліна, як “екстремальний принцип взаємодії зі світом”. Зустріч з Іншим маркується як проблемна ситуація, що потребує “максимальної якісної визначеності ставлення особистості до світу і до самої себе” [там само, с. 108]. Зазвичай Інший для пересічної людини – це несправедливий керівник; чоловік, “який узагалі мене не розуміє”; безглузді закони; “тупі” іноземці, тобто всі ті суб’єкти реальності, на які не вдається спроекувати свої особистісні властивості та бажання, що потребують визначеності, розмежування Я і не-Я. Виходить, зустріч з Іншим у повсякденному житті – це як зустріч із ворогом, тобто з тим, хто загрожує цінностям і цілісності людини.

Так навіщо людині ризикувати, тобто наражатися на небезпеку, вступаючи в контакт із ворожим для неї світом соціальної та психологічної реальності?

Людина, яка чимось ризикує, на думку Гідденса, визнає небезпеку, але якщо люди не визнають небезпек, вони на них наражаються. Отже, щоб підтримувати необхідний рівень безпеки свого існування, людині треба все ж таки ризикувати. Цікаво, що сама безпека в середовищі ризику, за визначенням Гідденса, складається з певного набору мінімізованих небезпек. Дослідник зауважує, що суб’єктивне переживання безпеки в середовищі ризику зазвичай утримується на балансі між довірою і рівнем прийнятного ризику [6].

Як бачимо, піклування про безпеку власного життя вимагає від людини брати відповідальність за керування ризиками на себе. Здатність турбуватися про себе, запобігати ризикам та мінімізувати їх відповідним чином впливає на процес вибудовування власного майбутнього.

Так, досліджуючи способи конституювання та захисту суб’єкта в соціальному бутті, М. В. Ручкіна описує феномен “турботи про себе”. Вона зазначає, що в умовах множинності та глобальності ризиків турбота стає конструктивною ознакою діяльності суб’єкта. Турбота регулює дії суб’єкта, його ставлення до світу та до інших суб’єктів, зондує майбутнє, розпізнає імовірну перспективу негативного характеру [10].

Як зазначає Ручкіна, суспільство споживання яскраво демонструє симуляцію турботи, що в сучасних соціальних реаліях актуалізує необхідність пошуку нових способів захисту. На цьому шляху традиційним та одночасно новаторським способом самозахисту суб’єкта від ризику є, на переконання дослідниці, відповідальність і воля. Саме відповідальність вирішує проблему передбачуваності суспільного життя, а воля є механізмом прийняття відповідальності за продукування способів самозахисту [там само].

З погляду філософії способом самозахисту є самозміна суб'єкта, якісні зміни його здатності до самозахисту. Психологи ж вважають, що вибудовування захистів суб'єкта відбувається на рівні організації поведінки шляхом формування настановлення як механізму адаптації до стабільних властивостей середовища та готовності до вибору в таких умовах. На думку Ручкіної, першорядне значення для подолання ризику мають чуттєва та інтелектуальна інтуїція, готовність до мислення і готовність діяти в умовах ризику. Серед інструментів подолання ризику та невизначеності дослідниця називає смисл, розуміння, знання про власне незнання й толерантність суб'єкта до невизначеності і ризику [там само].

Таким чином, соціальний простір ризиків виводить на перше місце необхідність турбуватися про безпеку власного життя. У процесі життєконструювання функція адаптації до реальності реалізується в практиках мінімізації ризиків.

Отже, у сучасних соціальних системах суб'єкт, як розуміє його П. Бурдье, реалізує свідому, цілеспрямовану практику, підкорюючись певним правилам. Коли ризик набуває самостійної культурної значущості, ознак невизначеності та шансу, взаємодія з ним стає звичною, рутинною працею на всіх рівнях соціальних систем [4].

Т. М. Титаренко звертає увагу на те, що сьогодні життєконструювання особистості розглядається в процесі соціально-психологічного праксису, а процес активного пристосування до навколишнього світу та водночас зміни світу, пристосування його до себе, до власних потреб аналізується у взаємодії особистості з реальним і віртуальним оточенням [11].

Теорія практики, предметом якої є повсякденність з її рутинними, повторюваними діями, вагому роль відводить неререфлексованим діям, за Д. Юмом, звичці (habit). Для Юма звичка – це коріння розуму. Звичка, або звичай, заміщають логічні та моральні обґрунтування при поясненні людської поведінки. Отже, у концепції Юма практична дія розглядається як “дія за звичаєм”, котра має дві характерні риси. Перша – практична дія домінує в буденному, звичайному житті; це фундамент, на якому вибудовуються суспільні інститути та загальні правила дій. Друга риса – практична дія принципово відрізняється від дій рефлексивних, усвідомлюваних, тих, що продиктовані розумом чи обов'язком [5].

Описуючи логіку реалізації стратегії, тобто своєрідної системи практики, П. Бурдье говорить про такі феномени, як практичне чуття, габітус, стратегії поведінки. Габітус, за Бурдье, є продуктом характерологічних структур певного класу умов існування, тобто економічної та соціальної необхідності і родинних зв'язків, або, точніше, суто ро-

динних проявів цієї зовнішньої необхідності (у формі розподілу праці між людьми різної статті, навколишніх предметів, типу споживання, відносин між батьками, заборон, турбот, моральних уроків, конфліктів та ін.). Отже, габітус здатен продукувати певний вид практики, класифікувати навколишні предмети і факти, оцінювати різні практики та їхні продукти (те, що зазвичай називається уподобанням), що знаходить прояв у просторі стилів життя [4].

Виходить, у практиках мінімізації ризику представлені стабільні, звичні для особистості правила взаємодії з ризиком. Однак, зрозуміло, що як би добре ми не знали правила безпеки і як би чесно не намагалися їх виконувати, на щастя, є його величність випадок, який змушує нас ризикувати та інколи порушувати власні ж правила, переконана Т. М. Титаренко. Так, зустріч із новим ризиком, незвичною, випадковою ситуацією стимулює процес переусвідомлення свого знання про ризик, готовності примирення з ризиком та власного потенціалу його подолання.

Виходячи з положень наративної психології, осмислення власного досвіду відбувається в процесі розповіді людини про свій досвід, коли вона певним чином оформлює в сповідальну форму (усну чи письмову) свої прагнення, надії та страхи. Отже, осмислення власного життя через наратив дає людині можливість наблизитися до розуміння і створення власних смислів [2].

Розглядаючи наратив як практику сповідання, Й. Брокмейер і Р. Харре зауважують, що розповіді відтак виглядають меншою мірою як описові та більшою мірою – як припис. Дослідники помітили, що в такому контексті наративний словник часто стає концентрованим приписом, як треба поводитися, вирішуючи різні практичні завдання. Ці завдання націлені на організацію досвіду, ідей та інтенцій у певний дискурсивний порядок. Отож поняття наративу більшою мірою відображає певну низку інструкцій та норм у різних практиках комунікації, упорядкування та осмислення досвіду, у становленні знання, процедурах вибачення та виправдовування тощо. Дослідники наголошують, що хоча наратив є певною добре визначеною лінгвістичною і когнітивною сутністю, його слід розглядати радше як конденсовану низку правил, які містять у собі те, що є узгодженим та успішно діє в межах даної культури [3].

Отже, як узагальнює Н. В. Чепелева, за допомогою наративних практик вибудовується власна психічна реальність, створюється власний життєвий проект, проект Я [12]. Саме тому для вивчення індивідуальних практик мінімізації ризику, особливостей конструювання діалогу з ризиком та вироблення способів його подолання ми використаємо надалі засоби наративної психології.

Висновки. Говорячи про ризик, ми маємо на увазі ті життєві події та соціальні ситуації, які містять у собі потенціал небезпеки, виникають за принципом раптовості і є складовими нашого життєвого простору. Конструювання життєвого простору, вибудовування майбутнього в середовищі небезпек і ризиків висувають певні вимоги до людини щодо вироблення способів послаблення та мінімізації ризиків.

Отже, піклування про безпеку власного життя вимагає від людини брати відповідальність за керування ризиками на себе. Соціальний простір ризиків виводить на перше місце необхідність турбуватися про безпеку власного життя, запобігати ризикам та по зможі мінімізувати їх. У процесі життєконструювання функція пристосування до реальності відповідним чином реалізується в практиках мінімізації ризиків.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Прогресс Традиция, 2000. – 384 с.
2. Брунер Дж. Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1 (2). – С. 9–29.
3. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.
4. Бурдьё П. Структуры, habitus, практики / П. Бурдьё // Современная социальная теория: Бурдьё, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск, 1995. – С. 16–32.
5. Вахштайн В. С. Социология повседневности и теория фреймов / В. С. Вахштайн. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2011. – 334 с. – (Серия “Прагматический поворот”; Вып. 4).
6. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // Thesis. – 1994. – № 5. – С. 107–134.
7. Духнич О. Е. Нарратив субъектности/идентичности как диалог с Этническим Другим и основа построения интересубъективной идентичности личности / О. Е. Духнич // Сборник научных трудов Ин-та психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины. – К., 2005. – Т. VIII. – Вып. 2. – С. 106–112.
8. Кравченко С. А. Динамичная природа социального риска: необходимость нелинейного мышления и адекватного теоретического инструментария / С. А. Кравченко // Социальная политика и социология. – 2008. – № 3 (39). – С. 44–60.
9. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // Thesis: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1994. – № 5. – С. 135–160.
10. Ручкина М. В. Субъект риска: социальные способы самозащиты в условиях глобализации: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М. В. Ручкина. – Тверь, 2009. – 23 с.
11. Титаренко Т. М. Особистісні практики конструювання життя: зміна фокусування / Т. М. Титаренко // Педагогічна і психологічна наука в Україні:

- зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К. : Педагогічна думка, 2012. – С. 175–186.
12. *Чепелева Н. В.* Лейтмотив как ведущая линия развития личности / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир, 2011. – Т. II. Психологічна герменевтика. – Вип. 7. – С. 5–15.

© Ларіна Т. О.

Б. П. Лазоренко

АСОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТА НЕСВІДОМІ ДИНАМІКИ ОСОБИСТІСНОГО ЖИТТЕКОНСТРУЮВАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ МОЛОДІ

З'ясовано, що несвідомі сімейно-родові деструктивні динаміки зумовлюють відповідні асоціальні практики проблемної молоді. Соціально-психологічні механізми, механізми життя за В. П. Рудневим, ігри за Е. Берном визначено як функціонально схожі концепти, що позначають внутрішній зміст цих асоціальних практик. Реконструкцію деструктивних сімейно-родових динамік показано як важливу умову відміни функціонування асоціальних і формування просоціальних практик особистісного життєконструювання проблемної молоді, які в подальшому стають засобами її життєздійснення.

Ключові слова: асоціальні і просоціальні практики, соціально-психологічні механізми, несвідомі сімейно-родові динаміки, особистісне життєконструювання, проблемна молодь.

Выяснено, что бессознательные семейно-родовые деструктивные динамики обуславливают соответствующие асоциальные практики проблемной молодежи. Социально-психологические механизмы, механизмы жизни по В. П. Рудневу, игры по Э. Берну определены как функционально сходные концепты, обозначающие внутреннее содержание этих асоциальных практик. Реконструкция деструктивных семейно-родовых динамик показана как важное условие отмены функционирования асоциальных и формирования просоциальных практик личностного жизнеконструирования проблемной молодежи, которые в дальнейшем становятся средствами ее жизнеосуществления.

Ключевые слова: асоциальные и просоциальные практики, социально-психологические механизмы, бессознательные семейно-родовые динамики, личностное жизнеконструирование, проблемная молодежь.

The unconscious destructive family and tribal dynamics determine the appropriate antisocial practices of the troubled youth are explained. The social and psychological mechanisms, the mechanisms of life V.P. Rudnev, games of E.Bern, as functionally similar concepts denoting the internal